

SZERGII BULGAKOV – A MARXIZMUSTÓL AZ IDEALIZMUSIG ÉS AZ IDEALIZMUSTÓL A KERESZTÉNYSÉGIG

Szalma Natália

Szergij Bulgakov egy vidéki pap családjában született 1871-ben, egyházi iskolába járt és egyházi gimnáziumba, de tizenhét évesen otthagya, és világi gimnáziumba került. A moszkvai egyetem jogi karára iratkozik be, hogy politikai gazdaságtannal, pontosabban marxizmussal foglalkozzon. Ahogy VI. Szolovjov ír erről, az ő életében is volt időszak, amikor az ateizmus és a pozitivizmus hatása alá került, de Szolovjov már tizennégy éves korára ezt a gyermekkori lázadást túlhaladja. Bulgakovnál ez később történik meg. A marxizmus életművének első szakaszát meghatározza. (1890-1907) Ha azt kérdezzük, hogy Oroszországban a marxizmus a századfordulón miért különösen a diákok, egyetemisták és a fiatal értelmiségiek körében talál szimpatizánsokra, azt kell mondani, hogy ez sok esetben nem annyira a marxizmus általuk vélt érdemeivel magyarázható, mint inkább az arisztokratikus berendezkedés válságával. Azzal, hogy ez a berendezkedés nem újult meg, és ez a századfordulóra már mindenki számára világossá vált. Ahelyett, hogy mint Puskin és Tolsztoj követelte, és ahogyan a klasszikus arisztokratikus álláspont sugallja, az Isten, az igazság előtti kötelezettséget mindenki számára világossá tette volna, és mindenkitől ezt követelte volna, az orosz arisztokrácia és a cári hatalom úgy találta, elegendő, ha a polgárok csak a viszonylagos jellegű értékeket: a becsvágyat, a hatalmat, a vagyont, a családot a sajátjuknak tekintik. Amennyiben ezek az értékek nem szakadtak el az isteni igazságtól, és nem fordultak vele szembe, a társadalom nem hullott szét. Sok esetben viszont a szűkebb érdekek érvényesültek, szembekerültek az isteni igazsággal és így a benne gyökerező erkölccsel, és ebbe a folyamatba maga az arisztokrácia is bevonódott. Példaképpen utalunk arra a tényre, hogy a cári hatalom szemet hunyt a zsidó pogromokra, valószínűleg azért, mert úgy gondolta, le kell vezetni a népben felgyülemelő elégedetlenséget. Vagy említsük meg azt, hogy a beteg trónörökösöt sikeresen gyógyító, de tudatlan és gonosz kuruzsló Raszputyin hatalmat kapott és hatást tudott gyakorolni az országra. Ezek az esetek jogos felháborodást keltettek, amelyek a még nem érett személyiségből (így Szolovjov és Bulgakov esetében) lázadást váltottak ki, az arisztokratizmust a szellemi igények miatt gyűlölő ateisták és a marxisták táborába hajtotta őket.

Bulgakov 1898-ban fejezi be az egyetemet, megnősül és Németországba utazik, ahol magiszteri disszertációt ír, a két kötetes *Kapitalizmus és földművelés* című művet. Bizonyos értelemben hasonló és mégis ellentétes irányú utat tesz meg, mint a hozzá közel álló Bergyajev: mindketten marxistaként kezdtek, de Bergyajev korán belátva a marxizmus filozófiai képviselhetetlenségét sem tudja azt meghaladni, Bulgakov viszont, aki sokáig nem látja a marxizmus gyengéit, minél inkább igyekszik szolgálni és védeni a jogos kritikákkal szemben, annál inkább kiábrándul belőle és eltávolodik tőle. Így például említett disszertációjában arra kellett jutnia, hogy a földművelés területén Marxnak a tőke koncentrációjáról szóló tanítása nem állja meg a helyét, hanem itt épp ellentétes törvények működnek. A kijevi egyetemre került privát-docensként. A Biblia és VI. Szolovjov hatására kezdődik munkásságának második, a hithez való visszatérésének jegyében álló szakasza. Bulgakov szinte tékozló fiúnak érzi magát, aki úgy döntött hazatér. Megírja *A marxizmustól az idealizmushoz* című könyvet, amelynek címe jelszóvá vált a vallási reneszánsz első szakaszába lépő értelmiség számára. Az idealizmus leegyszerűsítő felfogása ellen lép föl. Az

idealistának nem azért van szüksége az idealizmusra, hogy a földről az égbe vagy a reakció mocsarába kerüljön, hanem hogy föltétlen jelentőséget tulajdonítson az erkölcsi és társadalmi eseményeknek, és ezzel mindörökre megszilárdítsa azokat. Bergyajevvel együtt *Az élet kérdései* címmel folyóiratot ad ki, és a *Mérföldkövek* című híres gyűjteményben is szerepel.

Bulgakov a kanti filozófiát olyan erős hatóanyagként tekinti, amely a marxi dogmatikát felbontja. *A marxizmustól az idealizmusig* című könyve után Bulgakov életútja az idealizmustól az ortodoxiához vezet. Míg 1911-ben megjelent két kötetes *A két államról* című művében inkább Feuerbach és az orosz forradalmárok emberisten-vallásának kritikáját adja, 1912-ben írt *Gazdaságfilozófiájában* pedig a marxizmust bírálja, *Nem homályosuló világoosság* című könyvében már vallási ismeretelmélettel és módszertannal foglalkozik. Első része *Az isteni semmi*, amely gazdag anyagot tartalmaz a negatív teológia köréből, második része, *A világ az ontológia és a kozmológia kérdésével* foglalkozik, harmadik része pedig, *Az ember* vallási antropológiai, kultúr- és történetfilozófiai témájú. Teológiai kutatások e könyvben még nincsenek, azok a harmadik szakaszt jellemzik. 1917-ben, amikor a forradalom következményeként az egyház hirtelen üldözötté vált, fölveszi a papi szentséget, és az egyetemről azonnal elbocsátják. Sikerül Moszkvából a Krimbe utaznia, ahol családja várja, és ahol 1923-ig él, amikor a többi tudóssal külföldre száműzik. Először Prágába megy, majd Párizsba. Itt két trilógiát ír: a kis és a nagy trilógiát. Az előbbi részei: *Az égő csipkebokor*, *A vőlegény barátja*, *Jákob létrája*, az utóbbi: *Isten báránya*, *A vigasztaló*, *A Bárány menyasszonya*. Utolsó könyve, amelyet a nagy trilógia epilógusának tekint, s amelyre részletesebben kitérek, *János apokalipszise* már halála után jelenik meg.

Mint minden, az orosz vallási reneszánszt képviselő filozófus, Bulgakov is Szolovjov követője volt. *A marxizmustól az idealizmusig* című gyűjteményébe bekerült *Mit ad a modern tudatnak VI. Szolovjov filozófiája* című cikkében azt írja, Szolovjov láttatta be vele, hogy a kereszténység képes az egész kultúrát és nemcsak a magánjellegű lelki szférát áthatni. Egyébként *Gazdaságfilozófiájának* fő gondolata az, hogy a gazdaságnak is keresztény alapokra kell helyezkednie. Szolovjovtól átveszi az idealizmus jegyeit magán viselő mindenegység eszméjét, de más tartalmat ad neki. Szolovjovnál elsősorban a mindenegység filozófiájáról volt szó, olyan egységes gondolkodási rendszer megalkotásáról, amely szervesen magában foglalt volna minden mozzanatot, amelyet eddig a filozófia megalkotott. Bulgakovnál viszont, aki a tízes években Florenszkijjal ismerkedik meg, és akire Florenszkij hatott, a mindenegység-eszme főképp nem a filozófiára vonatkozik, hanem az emberre, a világra és a természetre. Ez az út már megint a Szolovjovtól átvett szofiológiához vezet. Ugyanakkor Szolovjovtól, aki költő volt, és részben Florenszkijtól eltérően, aki költői, művészeti igényekkel lépett fel, Bulgakovnál a Szófia nem kapcsolódik Goethe költői, félig-meddig mitikus Örök Nőiességéhez. Igazi filozófusként az ismeretelméletből indul ki, és azt állítja, hogy az igazság keresése az embert a teremtett világ mindenegységének állításához vezeti, mert a teremtett világ szerinte isteni, alapját a Szófia, a Világlélek képezi. A Szófia szerinte mintegy negyedik hiposztázis. Bár kifejezetten nem állítja, hiszen az már nyilvánvaló eretnokség volna, mégsem zárja ki ezt a lehetőséget. E kétértelműség ahhoz vezet, hogy a bulgakovi szofiológia rendkívül ellentmondásossá válik. Hol Istenen és a világon kívülinek gondolja, hol beleviszi a kozmikusságot és az istenséget. Tulajdonképpen az a föltételezés, hogy a világnak van lelke, az univerzális, ösztönösen tudattalan anima mundi, amelynek létezését a filozófus azért föltételezi, mert ámulatba ejti a szervezetek célszerű fölépítése, az emberi szabadságot, a személyes szellemi alkotást korlátozza. Hiszen ha az egész világ, az ember, a természet egyaránt a Szófián alapszik,

akkor az ember a természetben fog támaszt keresni, figyelme a természetre, a világra összpontosul, és ily módon a tevékeny modellen belül marad. Az orosz változata ennek a modellnek paradox módon passzív, nem az ember alakítja át a természetet, hanem a természet "tevékenykedik". Bulgakov szofiológiája körül polémia alakult ki. Sokan benne a Szentháromság dogmájával össze nem egyeztethető tanítást láttak. A polémia különösen élessé akkor vált, amikor 1936-ban a moszkvai patriarchátus kifejezte kételyeit a tanítással szemben. Nyikolaj Losszkij fia egyértelműen rossz véleményt adott róla, és így a patriarchátus egyértelműen eretnekségként elítélte. Bulgakov nem Frankhoz vagy Losszkijhoz hasonlóan a természetet emeli az emberhez, hanem Bergyajevhez hasonlóan az embert meríti bele a természetbe. Erről úgy bizonyosodhatunk meg, ha *Az Isten báránya* című kötetnek a szofiológiáról szóló fejezetét olvassuk.

Azt kell mondani, hogy a szofiológiát leszámítva Bulgakov emigrációs években írt könyvei megalapozott művek, hiszen paradox módon az emigrációs tapasztalatok azt mutatták meg neki, aki korábban oly közel állt a Nyugatot elutasító Florenszkijhoz, hogy az ortodoxia és a katolicizmus "a kereszténység egyetlen fájának különböző ágai". Bulgakov arra a belátásra jut, hogy az orosz nyugatosság, a nyugati kultúra iránti hódolat a saját kultúra iránti negatív viszonyulással párosult, és az orosz szlavofilizmus, amely a saját kultúra olyan föltétlen elfogadását jelenti, és azt sugallja, hogy minden tőlünk különböző veszélyes kísértést hordoz magában, végső soron a szellemi rabság állapotában fogant. Aki így gondolkodik, mint a szolgálalkú ember, vagy magát, vagy a másikat nem tiszteli kellőképpen. Bulgakov gondolatát folytatván azt mondhatjuk, hogy az válik hasonlónak a szolgálalkú emberhez, aki félelemben él. Úgy látszik, Mihail Bulgakov zseniális regényének hőse, a Mester igazat mondott, amikor azt állította, hogy a legnagyobb bűn a gyávaság. Hiszen az lesz szolgálalkú, aki fél magát szabadnak érezni, aki fél a szabadságtól. Vagyis attól, hogy szabadon odavesse magát Istennek, az igazságnak. Neki úgy tűnik, hogy az efféle jámborság, az igazság, a Törvény föltétlen elfogadása védtelenné teszi a világgal szemben. Bár már a kereszténységet elfogadó barbárok is érezték, hogy valójában paradox módon éppen fordítva van, az ember mégis bizonytalan volt. Krisztus áldozata ebben a vonatkozásban biztonságot ad az embernek. Krisztus nem védekezik a világgal szemben, a szenvedést és a halált vállalja, hogy megmutassa, az embernek nem kell félnie, mert aki nem fél, hozzá hasonlóan föltámad. A félelem tehát nem egyszerűen gyengeség, hanem Krisztus áldozata után vétek, lelki torzság. A marxista tábor, amelyhez kezdetben Bulgakov is csatlakozik, nem elsősorban jogosan felháborodott emberekből verbuválódott, hanem azokból, akik félnek a szabadságtól, és gyűlölik azokat, aki nem félnek tőle. Egyesek ezért tudnak kilépni a lázadás állapotából, hiszen ők csak bevonódtak abba, mások viszont ezért nem képesek vagy csak félig képesek rá.

Az Oroszország és Európa közti távolság a szlavofilek és a nyugatosok hibájából keletkezett, de most már tudjuk, hogy van olyan álláspont, amelyen egyenlő félként találkozhatunk – mondja *Oroszország, emigráció és ortodoxia (1928)* című előadásban Bulgakov, aki leküzdte a szűk nemzeti látásmódot, amikor az ortodoxia és Nyugat-Európa közös szellemi talaját, a kereszténységet megleli.

A *János apokalipszise* olyan könyv, amely a Bulgakov számára legfontosabb témát tárgyalja, az egyház történelmi sorsának témáját, amely szerinte az elemzett mű fő témája. Lévéen az apokalipszis a Biblia utolsó könyve, egybevethető a Genezissel, amely az idők kezdetéről szól. De az Apokalipszis különös, más bibliai könyvekre nem hasonlító írás, hiszen a Biblia utolsó szava, Krisztusról és az egyházzal szóló kinyilatkoztatás. Bulgakov különbséget tesz a próféták, az apokaliptikusok és az apostolok közt, de hangsúlyozza,

hogy János könyvében, a keresztény apokaliptikában az apokaliptika próféciává válik anélkül, hogy a kinyilatkoztató prófétára jellemző vonásokat kapna. János nem keres, nem kérdez, és nem kap Istentől szóban választ. Neki látomásai vannak. Mivel itt misztikus látomásokról, intuícióról van szó, Bulgakov egyrészt a szemléző passzivitását hangsúlyozza, másrészt a misztika személytelenségét. Más bibliai apokalipszisektől (Dániel és más próféták) és apokrifektól eltérően János apokalipszise magában foglalja a Krisztusról szóló tanítást, és bemutatja Krisztus alakját. Ebből a szempontból mintegy ötödik evangéliumot alkot. Különösen fontos az Istenember eszme szempontjából az, hogy Krisztus itt más, mint az evangéliumokban, és különbözik még a János evangéliumában kirajzolódó Krisztusképtől is. János evangéliuma csendes, békés, szeretetteljes légkört alakít ki. János apokalipszise ezzel szemben tűz és vihar, felkavarja és megrázza a lelket. Jellemző, hogy János első látomásában Krisztus teljes hatalmában és dicsőségében jelenik meg, mint Király és Főpap. A hét arany gyertyatartó és a hét csillag, amelyeket kezében tart, a Szentlelket szimbolizálja. Krisztus küldi a Szentlelket a világegyháznak. A hetes szám a Szentlélek ajándékait jelöli. Krisztus dicsőséges alakját az Atyaistent jellemző Dániel próféta szavaival írja le: haja fehér, mint a villám, szeme, mint a tűz. Ehhez még Dánielnek az ufazi férfiúról szóló próféciaváltozata is csatlakozik: lábai a legerősebb fémből valók, és hangja a vizek hangjára hasonló. János azt is mondja róla, hogy arca, mint a ragyogó nap, és amikor beszél a kétélű kardhoz hasonló a szava. Ez egyfelől az igazságban ítélő és az ígét hirdető Krisztus szavának erejére utal, másfelől kifejezi királyi mindenhatóságát és uralkodását a világban. Krisztus királyi szerepéhez Bulgakov a könyv végén visszatér, amikor összehasonlíttja az evangéliumok eszkatológiáját, az úgynevezett kis apokalipszist az apokalipszis eszkatológiájával. A fő különbséget abban látja, hogy csak benne bontakozik ki Krisztus második eljövetele és az ezeréves földi uralkodás témája, illetve található meg az Új Jeruzsálemről, a földön található égi városról szóló prófécia.

Bulgakov helyesen látja, hogy János apokalipszisének az az elterjedt felfogása, amely szerint az főleg vagy kizárólag az emberre váró szörnyűségekről szól, elfogadhatatlan. "Az emberi kishitőség – írja Bulgakov – nem veszi észre az apokalipszis egyedülálló voltát, amely az emberiség viszontagságos történelmi útját koronázó apokaliptikus örömben áll. És ha a szent evangéliumban hódolunk a föltámadó és dicsőségében a mennybe menő Krisztus előtt, akkor az apokalipszisben a világba dicsőségesen eljövendő Krisztus előtt fejezzük ki hódolatunkat, akit várunk és hívünk: jöjjön el a Te országod."